

УДК 347.45

Ю. І. ЧАЛИЙ*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри цивільного права та процесу факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ***СУБ'ЄКТИ ОСВІТНІХ ВІДНОСИН**

Розглянуто проблему визначення правосуб'єктності учасників освітніх відносин. Обґрунтовано необхідність застосування до освітніх відносин вимог цивільно-правової суб'єктності, оспорено оцінку учасників освітніх відносин як суб'єктів самостійної галузі права – освітнього права. Стверджується, що участь в освітніх відносинах навчальних закладів та осіб, які в цих закладах навчаються, здійснюється через категорію «особа» («юридична особа» та «фізична особа» відповідно).

Ключові слова: суб'єкти освітніх відносин, навчальні заклади, правосуб'єктність учасників освітніх відносин.

Chalyi, Y.I. (2016), "The subjects of educational relations" ["Subiekty osvitnikh vidnosyn"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 108–112.

Постановка проблеми. Термін «суб'єкт права» є категоріальною величиною, що поряд з іншою термінологією використовується для побудови вимог законодавства та юридичної мови взагалі. Невипадково, що коли дослідники описують специфіку певного виду правовідносин, перше, на що вони звертають увагу, – це питання правосуб'єктності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останніми десятиріччями у країнах, котрі до 90-х років минулого століття входили до складу СРСР, досить активно розробляється теоретична основа для обґрунтування існування нової галузі права – освітнього права. Основним методологічним підходом до вироблення аргументації на користь згаданої ідеї є протиставлення ознак так званих освітніх правовідносин ознакам цивільних правовідносин¹. Одним

із смислових наголосів такої співвідношуваної характеристики є відмінності (як вважають прихильники цієї позиції), що проявляються під час порівняння суб'єктного складу цих двох видів правових відносин. Зокрема, зазначається, що навчальні заклади та особи, які в них навчаються, перебувають у нерівному юридичному становищі. Навчальні заклади, реалізуючи владно-публічні повноваження, видають обов'язкові до виконання суб'єктами навчання розпорядження. Указується на відмінності структури порівнюваних правових зв'язків: в освітніх правовідносинах спостерігається участь трьох сторін (навчального закладу, педагогічних працівників і суб'єктів навчання). Згадуються також відмінності право- та дієздатності суб'єктів навчання (освітні правовідносини) та, відповідно, фізичних осіб (цивільні правовідносини)

¹ За нашим переконанням, освітніх правовідносин як окремого виду правового зв'язку не існує. Втім, для викладення змісту цієї статті вказане словосполучення використовуватиметься умовно, тобто для позначення впорядкованих нормами права відносин, що виникають між певними навчальними закладами та особами, які в цих закладах навчаються та/або виховуються (вихованці, учні, студенти, слухачі, аспіранти тощо; якщо інше не буде зазначено, вказані особи у тексті статті позначатимуться словосполученням «суб'єкти навчання»).

Слід наголосити, що саме правовий зв'язок «навчальний заклад – особа, яка навчається» слугує підґрунтям для визначення «самостійності» освітнього права. Самоосвіта та надання послуг репетиторства й інші випадки надання договірних послуг з навчання (тренування) або ж виховання не охоплюються зазвичай поняттям «освітні правовідносини». З огляду на це аспекти, названі останніми, також залишено у статті поза увагою.

[1, с. 45–46; 2, с. 70–77; 3, с. 105; 4, с. 99; 5; 6, с. 264; 7, с. 226]².

У переважній більшості випадків вказана аргументація наводиться з метою обґрунтування іншої ідеї, а саме потреби розробки та ухвалення спеціального кодифікованого нормативного акта, тобто Кодексу про освіту³. Щоправда, у Російській Федерації, де зародилася згадана ідея, діяльність з опрацювання та ухвалення такого Кодексу наразі згорнуто, але є приклад її практичної реалізації у Республіці Білорусь [10]. Пропозиції щодо ухвалення схожого законодавчого акта висловлюються й українськими дослідниками [11, с. 6].

Виклад основного матеріалу. Негативний досвід законодавчого «розмивання» положень цивільного права в Україні вже є. Мається на увазі дія норм Господарського кодексу України, які чималою мірою вступають у суперечність із відповідними правилами Цивільного кодексу України, дублюють положення останнього чи є мертвонародженими, оскільки не містять у собі регулятивних імпульсів, а формуються на зразок політекономічних гасел. Про це в юридичній літературі говорилося неодноразово. Ознайомлення з проектом концепції Загальної частини Кодексу Російської Федерації про освіту [12] та Кодексу Республіки Білорусь про Освіту [10] дає підстави для побоювання, що у перспективі – якщо ідея з ухваленням подібного Кодексу в Україні зазнає свого втілення – ми знову зіткнемося з проблемою невиправданого подвійного та суперечливого регулювання тих самих відносин.

Проблемні аспекти систематизації норм освітнього законодавства виходять за межі цілей цієї публікації. Разом із тим, очевидність взаємозв'язку між теорією «самостійності» освітнього права та питаннями правосуб'єктності учасників освітніх відносин дозволяє розглядати статусні моменти учасників таких відносин виокремлено.

Специфіка участі в освітніх відносинах різноманітних навчальних закладів використовується, про що йшлося вище, як один з аргумен-

тів на користь доведення «самостійності» освітнього права. Нагадаємо, що прихильники цієї точки зору, протиставляючи методологію так званого освітнього права методам регулювання цивільного права, загострюють увагу на владних повноваженнях навчальних закладів [1, с. 47–49; 2, с. 70; 3, с. 105; 4, с. 99; 7, с. 226]. Першими згадуються, як правило, заходи дисциплінарного впливу, здійснювані стосовно до суб'єктів навчання, тобто йдеться про правила внутрішнього розпорядку, якими оформлюється навчально-виховний процес.

Особливість надання освітніх послуг навчальними закладами пов'язана з необхідністю функціонування груп, класів чи інших колективів. Без організаційно-дисциплінарного впливу досягнення навчально-виховних цілей є неможливим, а тому такі заходи є вимушеними. Водночас це не означає, що навчальні заклади та суб'єкти навчання не можуть взаємодіяти як юридично рівні учасники правових відносин. Слід розрізняти приватно- та публічно-правову складові соціального зв'язку «навчальний заклад – суб'єкт навчання». Точніше, при цьому існують два природно відмінні зв'язки за участі тих самих суб'єктів. (Вважаємо, доводити принципову можливість прояву подібних подвійних правових зв'язків є зайвим, оскільки прикладів їх досить багато. Пригадаємо хоча б пов'язаність податкових правовідносин з договірними зобов'язальними відносинами).

На приватно-правову складову вказує, перш за все, ініціативність вступу в освітні відносини як самих навчальних закладів, так і суб'єктів навчання. Навіть якщо бажання отримати освітню послугу висловлюється не безпосередньо майбутнім суб'єктом навчання, а його законним представником, принципово нічого не змінюється. І в тому, і в іншому випадку йдеться про волевиявлення, спрямоване на укладання договору з надання освітньої послуги.

Можливість вступу навчальних закладів у договірні відносини визначається їх статусом юридичної особи. Усі навчальні заклади, від дошкільних до вищих, наділені законодавством України правами юридичної особи. Надання навчальним закладам статусу юридичної особи є фактом визнання цивільно-правової суб'єктності цих організацій, що реалізується, перш за все, з приводу їх основної діяльності – надання освітніх послуг. Зрозуміло, цей само статус є необхідним і для майнового забезпечення статутної діяльності навчальних закладів, але в першу чергу – для можливості надання освітніх послуг.

Слід визнати, що освітні відносини є сферою прояву одночасно приватних і публічних

² Детально про аргументацію вказаних авторів йтиметься нижче.

³ Апологетом такої ідеї у Російській Федерації є професор В. М. Сиріх, за авторством якого виконано десятки робіт спеціального спрямування, де виводиться теорія освітнього права як окремої галузі права. Найбільш ґрунтовно згадану теорію викладено в одній із його монографій [8]. Концентровано проблемні питання, пов'язані з розробкою в Російській Федерації Кодексу про освіту, наведено у статті А. Г. Князевої [9].

інтересів. Людина як носій інтересу з отримання нею певного рівня освіти уособлює приватний інтерес. Отримання громадянами України освіти важко назвати різновидом виконання публічно-правового обов'язку. Освіта є немайновим благом, яке здобувається особами через вчинення власних актів поведінки та шляхом отримання у навчальних закладах освітніх послуг. Але суспільство також має інтерес щодо всебічного розвитку своїх громадян, особливо це стосується рівня професійної кваліфікації. З огляду на це, державою делегуються навчальним закладам відповідні компетентні повноваження, пов'язані з контролем якості освіти. Зокрема, навчальні заклади здійснюють сертифікацію здобутого суб'єктами навчання рівня освіти. Такими повноваженнями наділено навчальні заклади, не дивлячись на те, ким вони засновані та за рахунок яких коштів забезпечується їх статутна діяльність. Отже, навчальні заклади наділені цивільною правосуб'єктністю та компетенцією. Знову доводиться говорити про необхідність диференційованого підходу до оцінювання правового становища цих суб'єктів. Та обставина, що вони є одночасно учасниками приватних і публічних правовідносин, не перетворює їх на учасників відносин особливого роду. Специфічний статус навчальних закладів не може слугувати аргументом щодо обґрунтування нової галузі права – освітнього права. Правові можливості навчальних закладів щодо участі в особистих немайнових та майнових відносинах впливають з їх статусу юридичної особи. Доречно нагадати, що такий подвійний статус навчальних закладів не є оригінальним. Можна звернутися до прикладу діяльності комерційних банків, які, крім можливості вчинення банківських правочинів, виконують контрольні функції, делеговані державою, стосовно дотримання їх клієнтами економічних нормативів.

Серед кваліфікаційних ознак, що вирізняють освітні правовідносини поміж інших правових відносин, деякими дослідниками називається тристоронній характер [1, с. 48; 6, с. 264]. Суб'єктний склад освітніх правовідносин, вважають ці науковці, визначається участю одночасно трьох сторін: навчального закладу, педагогічного складу навчального закладу та суб'єкта навчання. При цьому педагогічні працівники здійснюють владні повноваження щодо підтримання порядку в аудиторії, застосування заходів дисциплінарного впливу, проведення контролю успішності навчання тощо [1, с. 48].

Дійсно, освітнє законодавство доволі детально описує права та обов'язки педагогічних

працівників, серед яких згадуються й названі вище, але це не може слугувати аргументом на користь тристоронності так званих освітніх правовідносин. Будь-які працівники, які виступають від імені юридичної особи, своєю поведінкою реалізують правосуб'єктність такої організації. Педагогічні працівники в освітніх відносинах здійснюють представництво юридичної особи – навчального закладу за посадою, а тому це є вказівкою на виконання ними своїх трудових (функціональних) обов'язків, але не проявом окремо існуючого суб'єкта права. Тож, розглядувана специфіка взаємовідносин «навчальний заклад – педагогічні працівники – суб'єкти навчання» не може доводити існування правової форми регулювання освітніх відносин особливого виду, невідомої іншим галузям права.

Разом із тим про «тристоронність» виникнення відносин в освітній сфері можна говорити в цивільно-правовому розумінні. Батьки або інші законні представники укладають певні договори про надання освітніх послуг із виконанням цих договорів в інтересах третіх осіб – суб'єктів навчання. Втім, таке конструювання відносин не є специфічною властивістю так званих освітніх правовідносин. Подібна структура зобов'язально-правових зв'язків є досить поширеним явищем у цивільних відносинах.

Зрештою, критично можна поставитися до аргументації прихильників позиції «самостійності» освітнього права, за якою розрізняються освітні та цивільні правовідносини через порівняння право- та дієздатності учасників цих правовідносин [1, с. 45; 5].

Одним з аргументів слугує вказівка на те, що обсяг цивільної правоздатності може зростати у фізичних осіб із фактом досягнення ними певного віку, а у суб'єктів навчання – не тільки з досягненням вікового рубежу, але й з отриманням попереднього рівня освіти [5]. Як контраргумент можна пригадати приклад із розширенням правоздатності у молодих людей, щодо отримання права на придбання вогнепальної спортивної та/або мисливської зброї, коли претендент на придбання має відповідати не лише віковому цензу (досягнення особою 21 року), але й пройти для цього спеціальну підготовку. Тож, як бачимо, освітній ценз розширює правоздатні горизонти не тільки в освітніх відносинах.

Наступним аргументом є посилення на більш раннє виникнення мінімальних обсягів дієздатності у суб'єктів навчання порівняно з виникненням мінімальних дієздатних можливостей у фізичних осіб [1, с. 45]. Насправді

цивільне законодавство України взагалі не встановлює ніякої мінімальної вікової межі щодо наділення малолітніх осіб частковою дієздатністю. Правило частини 1 ст. 30 ЦК України дає підстави зробити висновок про пов'язаність мінімальних обсягів дієздатності фізичних осіб зі здатністю таких осіб усвідомлювати значення своїх дій та керувати своєю поведінкою. Спірною також є теза про те, що цивільне законодавство встановлює підстави та наслідки визнання фізичних осіб недієздатними, тоді як освітнє законодавство не передбачає повного позбавлення освітньої дієздатності суб'єктів навчання [5]. Дійсно, особи, які страждають на ті чи інші психічні розлади, не позбавляються можливості отримувати освіту у спеціалізованих закладах. Освітня дієздатність хоча б мінімального обсягу є необхідною таким особам, аби успішно проходити корекційне навчання. Разом з тим у цивільних правовідносинах також спостерігаються випадки, коли психічні вади людини не стають юридичною перешкодою для самостійного здійснення нею деяких видів особистих немайнових прав. Навіть якщо така фізична особа була визнана судом недієздатною, все одно вона є дієздат-

ною (принципово має залишатися хоча б частково дієздатною) щодо здійснення права на життя, на охорону здоров'я, на свободу, на особисту недоторканність, на сім'ю та ін. Повнота реалізації названих прав діями самих лише опікунів є неможливою, а тому за недієздатною особою, як би парадоксально це не звучало, слід визнавати часткову дієздатність, що відкриває для неї можливості самостійного здійснення таких прав. Напевне, правильно говорити, що фізичні особи також не позбавляються цивільної дієздатності у повному обсязі.

Висновок. На жаль, вимоги щодо обсягів публікації диктують тезисну манеру подання цього проблемного матеріалу. Резюмуючи викладене, відзначимо, що правосуб'єктні вимоги, які висуваються освітнім законодавством до суб'єктів навчання, не вступають у принципову конфронтацію з подібними до них вимогами ЦК України. За нашим переконанням, правосуб'єктні вимоги освітнього законодавства є нічим іншим, як спеціальними вимогами цивільного права. Тож, учасники освітніх відносин, навчальні заклади та суб'єкти навчання діють у таких відносинах як юридичні та фізичні особи відповідно.

Список використаних джерел

1. Сырых В. М. Предмет правового регулирования образовательного права / В. М. Сырых // Право и образование. – 2001. – № 3. – С. 43–58.
2. Сырых В. М. Образовательные услуги и образовательные правоотношения: дискуссионные взгляды и действительное содержание / В. М. Сырых // Журнал российского права. – 2010. – № 4. – С. 69–79.
3. Южакова О. В. Об определении образовательной услуги / О. В. Южакова // Право и образование. – 2005. – № 5. – С. 102–108.
4. Спасская В. В. К вопросу о специфике образовательных правоотношений / В. В. Спасская // Право и образование. – 2005. – № 2. – С. 89–102.
5. Мельничук О. Правосуб'єктність особи, яка навчається, як учасника освітніх правовідносин [Електронний ресурс] / Ольга Мельничук // Юридична Україна. – 2010. – № 12. – С. 32–37. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Yurukr/2010_12/07.pdf.
6. Тицька Я. О. Підстави розмежування понять «освітні правовідносини» та «відносини у сфері освіти» / Я. О. Тицька // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 67. – С. 260–267.
7. Кулініч О. О. Юридична природа освітніх правовідносин як елемента конституційно-правового механізму реалізації права людини і громадянина на освіту [Електронний ресурс] / О. О. Кулініч // Форум права. – 2013. – № 4. – С. 224–231. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_4_38.pdf.
8. Сырых В. М. Введение в теорию образовательного права [Електронний ресурс] / В. М. Сырых ; М-во образования Российской Федерации, Центр образоват. законодательства. – М., 2002. – 340 с. – Режим доступу: http://www.sde.ru/files/t/pdf/3_1.pdf.
9. Князева А. Г. К вопросу о систематизации законодательства об образовании [Електронний ресурс] / А. Г. Князева // Право и политика. – 2007. – № 5. – [С. 76–80]. – Режим доступу: <http://www.center-bereg.ru/13025.html>.
10. Кодекс Республики Беларусь об Образовании : от 13.01.2011 № 243-З [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kodeksy-by.com/kodeks_ob_obrazovanii_rb.htm.
11. Мельничук О. Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Мельничук Ольга Федорівна. – Київ, 2015. – 40 с.
12. Проект концепции Общей части Кодекса РФ об образовании [Електронний ресурс] // Федеральный центр образовательного законодательства : [сайт]. – Режим доступу: <http://www.lexed.ru/zakonodatelstvo-ob-obrazovani/kodifikatsiya-zakonodatelstva-ob-obrazovani/proekt-kontseptsii-obshchey-chasti-kodeksa-rf-ob-obrazovani.php>. – Назва з екрана.

Надійшла до редколегії 26.05.2016

ЧАЛЫЙ Ю. И. СУБЪЕКТЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Рассмотрена проблема определения правосубъектности участников образовательных правоотношений. Обоснована необходимость применения к образовательным отношениям требований гражданско-правовой субъектности, оспорена оценка участников образовательных отношений как субъектов самостоятельной отрасли права – образовательного права. Утверждается, что участие в образовательных отношениях учебных заведений и лиц, обучающихся в этих заведениях, осуществляется посредством категории «лицо» («юридическое лицо» и «физическое лицо» соответственно).

Ключевые слова: субъекты образовательных отношений, учебные заведения, правосубъектности участников образовательных отношений.

CHALYI Y. I. THE SUBJECTS OF EDUCATIONAL RELATIONS

The problem of determination of legal capacity of participants of educational legal relations is considered. The necessity of applying to the educational relations the demands of civil subjectness is grounded. The characterization of the participants of educational relations as separate legal subjects is disputed. In particular, it is indicated to groundlessness of the point of view in accordance of which the educational institutions and persons being educated are considered as subjects of the public relations. The participation of the educational institutions as well as the persons being educated there in the educational relations is performed by means of the «person» category («the legal person» and «the individual person» accordingly).

The possibility of participation the individuals in the educational relations is determined by civil legal capacity. The volume of the legal capacity of the educated persons depends on reaching of the certain age as well as undergoing previous educational qualification. It is indicated to the principal impossibility of limitation of the educational capacity of the persons being taught.

The structural scheme of the educational relations as the tripartite ones (the educational institution, the teaching staff, the persons being educated) is criticizing. The educational services are provided by the teaching staff not in its own name but in the name of the educational institution that indicates to two-element structure of such legal relation.

Keywords: the subjects of the educational relations, the educational institutions, the legal capacity of the participants of educational legal relations.